

К-14038

7259648 / 59

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 59

СЕРІЯ ІСТОРІЇ КПРС

Випуск 8

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

39 коп.

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

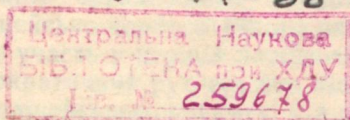
ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 59

СЕРІЯ ІСТОРІЇ КПРС

ВИПУСК 8

К-14038

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1971

Редакційна колегія:
проф. *О. О. Воскресенський* (відповідальний редак-
тор), доц. *Н. В. Терещенко*, доц. *Є. Ю. Маленко*
(відповідальний секретар).

**БОРОТЬБА БІЛЬШОВИКІВ ЛУГАНСЬКА
ЗА ВІДНОВЛЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ
МІСЦЕВОЇ ПАРТІЙНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
НА ПОЧАТКУ НОВОГО РЕВОЛЮЦІЙНОГО ПІДНЕСЕННЯ
І ПІДГОТОВКИ ПРАЗЬКОЇ ПАРТІЙНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(1910—1911 рр.)**

П. Я. Скотаренко

На початку нового революційного піднесення велику роль у зміцненні нелегальної Російської соціал-демократичної робітничої партії і викритті й ізоляції від робітничих мас ліквідаторів та інших опортуністів відіграли більшовики місцевих партійних організацій.

Самовіддано боролися за революційну марксистську партію у цей час більшовики Донбасу. В 1910 р. тут налічувалося 12 соціал-демократичних організацій і груп: Луганська, Юзово-Петрівська, Алмазно-Юр'ївська, Костянтинівська, Горлівська, Бахмутська, Маріупольська, Макіївська, Краматорська, Олександро-Грушевська та ін. В кінці 1911 р., тобто напередодні Празької партійної конференції, в Донбасі вже було 17 більшовицьких організацій і груп, які об'єднували близько 400 чоловік¹.

Працювати місцевим організаціям Донбасу доводилося у важких умовах поліцейсько-чорносотенного режиму, який люто мстився їм за активну участь у першій російській революції. Робітничий і соціал-демократичний рух тут був під подвійним контролем жандармсько-поліцейського апарату: «за дотриманням спокою» на заводах і шахтах стежили охоронні відділення Катеринославської губернії і Донської області.

Крім того, партійні організації Донбасу вели запеклу боротьбу з меншовиками-ліквідаторами, одзовістами, троцькістами та іншими опортуністами, які вважали, що царизм у Росії після першої революції поступово перетворюється на буржуазну монархію. Тому меншовики і троцькісти намагалися пристосуватися

¹ Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема (1910—1914 гг.). Сб. документов и материалов. Госполитиздат УССР, К., 1959, стор. 626.

до існуючого ладу, відмовляючись від нелегальної марксистської партії робітничого класу. Одзвісти не визнавали необхідності нової тактики партії — використання нелегальних і легальних форм роботи, — що вело до перетворення партії на секту. Більшовики Донбасу разом з усією партією боролися за зміцнення її рядів.

У цій статті висвітлюються деякі питання боротьби Луганської організації РСДРП, яка на початку нового революційного піднесення була однією з найміцніших у Донбасі.

В. І. Ленін, відзначаючи роль місцевих більшовицьких організацій у створенні Російської організаційної комісії для скликання VI (Празької) Всеросійської конференції РСДРП, назвав Київську, Катеринославську, Бакинську та Єкатеринбурзьку організації¹. До них незабаром приєдналися ще 20 організацій, серед яких була і Луганська.

Щоб стати на чолі боротьби за скликання конференції, луганським більшовикам довелося пройти важкий шлях випробувань, подолати багато зовнішніх і внутрішніх перешкод. Як повідомляв ЦО «Социал-Демократ», після розгрому поліцією Луганської організації у травні 1908 р., коли було заарештовано понад 100 чоловік, від неї мало що залишилося². Правда, вдалося надійно сховати в одному кар'єрі підпільну друкарню, але користатися нею аж до 1913 р. по суті було нікому³.

Протягом 1909 р. більшовики, які уникли арештів, налагоджували зв'язки між собою, ставали на чолі боротьби; яку вели робітники за свої політичні й економічні права.

Помітно поживавішала партійна робота в Луганську в 1910 р., коли місцеві більшовики вирішили перш за все відновити нелегальну організацію. Основою для цього мали стати партгрупи й осередки, що створювалися на паровозобудівному й патронному заводах, на макаронній фабриці і на деяких інших підприємствах⁴. В цей час було налагоджено зв'язки з більшовицьким центром за кордоном, звідки почала надходити партійна література, зокрема праці В. І. Леніна, в яких характеризувалося сучасне становище в партії, викривались антипартійні дії ліквідаторів, одзвістів, троцькістів⁵. Ця література допомагала луганським більшовикам у створенні організації на ленінській основі, у веденні боротьби проти місцевих опортуністів.

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 17, стор. 464.

² «Социал-Демократ», № 26, 8 травня (25 квітня) 1912 р.

³ А. Гамбаров. Очерк по истории революционного движения в Луганске. «Летопись революции», 1923, № 4, стор. 79; И. Шмырев. Из истории революционного движения в Донбассе. «Летопись революции», 1924, № 3 (8), стор. 105.

⁴ Н. И. Мазенко. Большевики Донбасса в период реакции 1907—1910 гг. Донецкое книжное изд-во, 1962, стор. 56.

⁵ В. Модестов. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции. Профиздат, 1957, стор. 66.

Відновлювали організацію не тільки робітники-більшовики, що працювали на заводах і фабриках міста, а й більшовики-інтелігенти, що зосередилися в редакції легальної газети «Донецкая жизнь», яка з жовтня 1909 р. виходила як газета лібералів. Працюючи в ній, більшовики вирішили створити соціал-демократичний гурток, а також надати «Донецкой жизни» соціал-демократичного напрямку. Через деякий час це їм вдалося зробити. В редакції було організовано соціал-демократичний гурток, до якого входило 5—6 співробітників, а трохи пізніше він був перетворений в більшовицьку групу, на чолі якої стояли Гібшман, Юдовський і Файнштейн (Горський). Більшовик Гібшман на початку 1910 р. став головним редактором «Донецкой жизни», що дало можливість більшовикам поступово надати газеті соціал-демократичного напрямку. З цього приводу старий підпільник Донбасу Т. Харечко у своїх спогадах писав, що сама поява газети в тяжкі роки реакції у такій провінції, як Луганськ, була справою надзвичайною. «За рік до виходу «Звезды», — згадував він, — у центрі Донбасу невелика група товаришів намагалася створити, і не без успіху, робітничу газету, переборюючи ціною багатьох штрафів і тюрми нечувано тяжкі умови столипінської цензури»¹.

Оцінюючи роль більшовицької групи редакції «Донецкой жизни» у відновленні луганської партійної організації, Т. Харечко писав, що газета, якою б езопівською мовою вона не друкувалася, виконувала велике культурно-політичне завдання пробудження мас від гіпнозу реакції. У 1911 р. ця група зміцніла, зв'язалася з робітниками на підприємствах і взялася за пошкваллення роботи профспілок. Через соціал-демократів, членів Державної думи, налагодилися зв'язки її з Катеринославом і Петербургом. Вона навіть намагалася організувати передплату нелегальної більшовицької «Рабочей газеты», що виходила в Парижі. Т. Харечко вважає, що саме більшовицька група редакції «Донецкой жизни» була ініціатором відродження місцевої організації РСДРП².

Важливе значення у відновленні Луганської партійної організації мало розповсюдження в місті більшовицької легальної газети «Звезда», яка пропагувала соціал-демократичні ідеї, допомагала згуртовувати передових робітників. Завдяки цьому уже на кінець 1910 р. було об'єднано партійні групи й осередки деяких заводів. Газета мала великий успіх серед робітників і тому постійно зазнавала репресій з боку місцевої влади. Так, в одній кореспонденції з Луганська повідомлялося, що за розпорядженням катеринославського губернатора поліція за продаж «Звезды» закрила газетні кіоски в усьому місті, зірвала з них

¹ «Летопись революции», 1926, № 6, стор. 185.

² Там же.

навіть вивіски, а «Донецкую жизнь» за передрук з неї вірша оштрафувала на 500 карбованців¹.

Відновленню нелегальної більшовицької організації в місті всіяко заважали меншовики, одзовісти і троцькісти. Наприклад, восени 1910 р. меншовики Миського району створили гурток, який разом з троцькістами проводив посилену агітацію серед робітників за створення в Луганську тільки легальних організацій. Щоб здійснити свої наміри, вони намагалися захопити в свої руки керівництво у відновлюваній нелегальній партійній організації і в легальних робітничих організаціях².

У зв'язку з активізацією діяльності ліквідаторів посилили й поліпшили свою роботу в легальних організаціях і більшовики. Робітниче життя в Луганську в 1910—1911 рр. концентрувалося в основному навколо трьох легальних організацій: професійного і споживчого товариств та ощадно-позичкової каси. В них більшовики вели партійну й культурно-освітню роботу, викривали наміри ліквідаторів, обстоювали необхідність нелегальної організації³. Уже на кінець 1910 р. посилилась партійна робота в Луганському професійному товаристві, на чолі якого став більшовик Мальцев⁴. Авторитет товариства серед робітників міста швидко зростає. Якщо спочатку в ньому було близько 120 членів (до розгрому в 1908 р. партійної організації воно налічувало понад 3000 чол.), то згодом кількість їх значно зросла. Товариство стало основою для створення нового кооперативу з 400 членами і каси взаємодопомоги. Більшовики, що працювали в ньому, разом з передовими робітниками відкрили для трудящих бібліотеку⁵. Все це сприяло посиленню більшовицького впливу на пролетаріат Луганська.

Ведучи соціал-демократичну роботу серед робітників, викриваючи в легальних організаціях антипартійні цілі ліквідаторів, більшовики міста продовжували працювати над відновленням і зміцненням нелегальної організації РСДРП. Важливе значення в цьому мали зв'язки з партійними організаціями інших міст, допомога їх не тільки літературою, технікою, а й кадрами. Як повідомляла Луганська охранка, 6 жовтня 1911 р. Катеринославська організація РСДРП відрядила до Луганська двох своїх представників для відновлення нелегальної партійної організації.

Одним з них був Файнштейн (Горський), який раніш працював в Одесі, був за кордоном і мав тісні зв'язки з тамтешніми партійними працівниками, зокрема із співробітниками

¹ «Звезда», 1911, № 15.

² ЦДА УСРСР, ф. 705, спр. 442, арк. 128, 129.

³ «Социал-Демократ», № 26, 8 травня (25 квітня) 1912 р.

⁴ В. Модестов. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции, стор. 69.

⁵ «Социал-Демократ», № 26, 8 травня (25 квітня) 1912 р.

більшовицької «Рабочей газеты». Енергійний партійний працівник, він, прибувши до Луганська і підтримуючи зв'язки з Катеринославом, мав намір організувати деякі професійні спілки, відновити соціал-демократичну організацію, налагодити передплату більшовицької газети і надходження до міста партійної літератури з-за кордону. Поступивши на роботу в редакцію «Донецкой жизни», він у листопаді — грудні 1911 р. виїжджав до Петербурга й Москви з'ясовувати деякі партійні питання, а повернувшись звідти, на засіданні партійної групи редакції повідомив, що йому вдалося налагодити зв'язки з Петербурзькою організацією РСДРП, а також з представниками соціал-демократичної фракції III Державної думи — депутатами Кузнецовим і Предкалом¹.

Борючись за відродження місцевої нелегальної партійної організації, луганські більшовики встановлювали зв'язки не тільки з партійними організаціями інших міст, з центральними установами партії, а й з окремими видатними партійними працівниками. Наприклад, провокатори повідомляли жандармерію, що місцева більшовичка Гущина регулярно листувалася з К. Є. Ворошиловим, який в 1907 р. за активну участь у першій російській революції був висланий з Луганська на Кавказ, а також з колишнім депутатом Державної думи Нагих, з членом організації пропагандистом «Микитою», що перебував у Парижі, та ін.².

І все ж, незважаючи на активну роботу, повністю відновити Луганську організацію РСДРП вдалося лише наприкінці 1911 р. А до цього, як уже говорилося, були створені і працювали тільки партійні групи — на паровозобудівному й патронному заводах, на макаронній фабриці і в редакції газети «Донецкая жизнь»³. Центром об'єднання соціал-демократичних груп і осередків в єдину організацію стала більшовицька група паровозобудівного заводу. Вона була оплотом більшовиків міста і в боротьбі проти ліквідаторів. З її ініціативи відбулося об'єднання партійних сил підприємств і створення організації Заводського району, на чолі якої став виборний комітет⁴. Організатором комітету був більшовик Юдовський В. Г., висланий поліцією до Луганська з Тули⁵. Заводська районна організація Луганська, таким чином, оформилась як більшовицька.

З допомогою більшовиків Заводського району відбувалося відновлення і нелегальної партійної організації Міського району, а також очищення її від ліквідаторів, троцькістів та інших опортуністів.

¹ ЦДІА УРСР, ф. 705, спр. 555, арк. 72, 87, 90, 99, 116, 129 зв.

² Там же, спр. 446, арк. 151 зв.

³ Там же, спр. 555, арк. 117 зв.

⁴ Там же, спр. 756, арк. 15.

⁵ Н. И. Маценко. Большевики Донбасса в период реакции 1907—1910 гг., стор. 56.

Проте, хоч наприкінці 1911 р. і було відновлено Луганську організацію РСДРП, партійна робота в місті ще була млява. Про це, зокрема, говорилося в кореспонденції з Луганська, надрукованій у «Социал-демократе» в травні 1912 р.: «Відірваність від партії страшна. Немає ні листків, ні літератури. Приїзд агента РОК, який зробив доповідь про конференцію, підняв настрій. На зборах було 15—20 чоловік. До конференції поставилися дуже співчутливо і шкодували, що не можуть послати делегата, бо немає ще трьох місяців, як існує організація. Вирішили посилено зайнятися зміцненням організації. Інтелігентів немає»¹.

Не маючи змоги послати делегата на VI (Празьку) Всеросійську конференцію РСДРП, яку скликала Російська організаційна комісія, створена з ініціативи більшовиків і особисто В. І. Леніна, більшовики Луганська надіслали на ім'я конференції заяву про безумовне визнання її рішень. Цим вони ще раз підкреслили свою рішучість боротися за революційну марксистську партію робітничого класу, партію нового типу, створену великим Леніним.

РОЛЬ В. І. ЛЕНІНА В ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕМОГИ ЖОВТНЕВОГО ЗБРОЙНОГО ПОВСТАННЯ В ПЕТРОГРАДІ В МЕМУАРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1917—1923 рр.

В. П. Таранік

Питання про роль В. І. Леніна в організації перемоги Жовтневого збройного повстання є одним з центральних в історії Великої Жовтневої соціалістичної революції. Цій темі присвячено багато спеціальних досліджень.

В мемуарній літературі діяльність партії більшовиків у Жовтні також знайшла своє відображення. Мемуари, що були опубліковані в перші післяжовтневі роки, особливо важливі й цінні, бо вони писались по свіжих слідах революційних подій їх безпосередніми учасниками, соратниками В. І. Леніна, видатними партійними працівниками і в багатьох випадках є єдиним джерелом, яке відображає важливі історичні моменти діяльності партії та її вождя.

Однак у мемуарній літературі тих років у зв'язку з об'єктивними й суб'єктивними труднощами роль В. І. Леніна як організатора і керівника Жовтневого збройного повстання в Петрограді не була належним чином розкрита. Це пояснюється тим, що, по-перше, в 1917—1923 рр. дана проблема ще не стала предметом наукового дослідження, тоді ще тільки починалось збирання і нагромадження матеріалів про В. І. Леніна. По-друге, праці В. І. Леніна хоч і публікувалися, але ще не стали здобутком

¹ «Социал-Демократ», № 26, 8 травня (25 квітня) 1912 р.

широкого кола дослідників та читачів, а Повне зібрання творів вождя в 20 томах вийшло тільки в 1926 році.

Лише після організації істпартів, Інституту Леніна, створення достатньої бази матеріалів про В. І. Леніна та видання Повного зібрання його творів з'явилась можливість писати й зіставляти мемуари з архівними даними і ленінськими документами.

Автор цієї статті не ставить своєю метою проаналізувати всі мемуари про життя й революційну діяльність В. І. Леніна в жовтні, а обмежується аналізом мемуарів, написаних у 1917—1923 роках.

Перші спогади, в яких розповідається про життя і діяльність В. І. Леніна в період Жовтня, написали учасники Жовтневого збройного повстання в Петрограді В. О. Антонов-Овсієнко, В. І. Невський, М. І. Подвойський, Г. І. Чудновський, А. Д. Садовський, В. Д. Бонч-Бруевич, К. О. Мехоношин та інші¹. Автори їх висвітлили чимало важливих питань: про підготовку повстання, про діяльність Військової організації при ЦК РСДРП(б), про створення ВРК, про зустріч В. І. Леніна з керівниками ВРК М. І. Подвойським, В. І. Невським, В. О. Антоновим-Овсієнком на конспіративній квартирі та його вказівки з приводу повстання, про історичні засідання ЦК партії 10 й 16 жовтня, про керівництво В. І. Леніна збройним повстанням в Петрограді.

В. О. Антонов-Овсієнко, В. І. Невський, М. І. Подвойський та інші відзначали, що справжнім керівником Військової організації ЦК партії та ВРК був В. І. Ленін. В. І. Невський згадував, що В. І. Ленін завжди турбувався про Військову організацію: про її зростання, зв'язок з військовими частинами гарнізонів та міст, брав участь в її засіданнях, давав цінні вказівки. Автор спогадів указував на велику роль В. І. Леніна в підготовці і проведенні збройного повстання. «Головна роль у підготовці і встановленні першої в світі влади робітників і поваленні влади капіталістів,— писав 1919 року В. І. Невський,— належить тов. Леніну»².

¹ В. Антонов-Овсеєнко. Октябрьская буря. «Известия ВЦИК», 6 листопада 1918 р.; Він же. В Октябрьские дни. Ж. «Красноармеец», 1919, № 10—15, стор. 28—30; Він же. Повесть Октябрьских дней. Ж. «Красноармеец», 1920, № 28—30, стор. 18—23; Він же. Подготовка переворота. Ж. «Красноармеец», 1920, № 28—30, стор. 24—29; В. Невский. Народные массы в Октябрьской революции. «Известия ВЦИК», 6 листопада 1918 р.; Він же. Военная организация и Октябрьская революция. Ж. «Красноармеец», 1919, № 10—15, стор. 34—44; М. Подвойский. Как произошла Октябрьская революция. «Известия ВЦИК», 6 листопада 1918 р.; Він же. Ленин в Октябрьские дни. «Известия ВЦИК», 23 квітня 1920 р.; Г. Чудновский. Штурм Зимнего дворца. «Правда», 21 листопада 1917 р.; Воспоминания об Октябрьском перевороте (заседание участников Октябрьского переворота в Петрограде 7 ноября 1920 г.). Ж. «Пролетарская революция», 1922, № 10, стор. 43—85.

² В. Невский. Военная организация и Октябрьская революция. Ж. «Красноармеец», 1919, № 10—15, стор. 43.

М. І. Подвойський розповідає, що особливо великого значення В. І. Ленін надавав завоюванню робітничим класом політичної влади до відкриття II з'їзду Рад. Під час штурму Зимового палацу В. І. Ленін надсилав багато записок йому, В. О. Антонову-Овсієнку та Г. І. Чудновському, в яких вимагав неодмінно оволодіти Зимовим до початку з'їзду¹.

В. І. Ленін був не тільки організатором і керівником Жовтневого збройного повстання, але й керував боротьбою проти контрреволюції в перші дні Радянської влади. М. І. Подвойський згадує, що коли військо Керенського—Краснова готувалось задушити революцію, В. І. Ленін прибув до штабу округу, де розташувався штаб ВРК, і зажадав докладно доповісти йому як голові Раднаркому про справи на фронті. Коли В. О. Антонов-Овсієнко почав доповідати й показувати на карті, В. І. Ленін уважно вислухав його, вказав на промахи й дав цінні поради².

В. Д. Бонч-Бруєвич, який у Жовтневі дні працював у Смольному під безпосереднім керівництвом В. І. Леніна, розповідав про важку обстановку, в якій доводилося діяти членам ЦК партії. Особливо запам'ятався йому Володимир Ілліч, який майже не спав кілька ночей підряд і, переборюючи велику втому, керував складним механізмом повстання, а напередодні відкриття II з'їзду Рад пізно вночі розробляв тексти декретів про мир та землю³.

Слід сказати, що перші спогади про Жовтень були написані авторами по пам'яті. Вони не використовували ні документів про революцію, ні мемуарів інших авторів — учасників збройного повстання. Деякі дати неточні, розповідь про події уривчаста. Але в цих перших спогадах учасників великих революційних подій знайшла відображення, хоч і в загальних рисах, діяльність В. І. Леніна в жовтні.

На початку 20-х років, особливо коли було створено істпарті й налагоджено видання їх журналів, стало можливим регулярне публікування нових матеріалів про життя й діяльність В. І. Леніна і було розпочато випуск Повного зібрання його творів. Важливим було те, що Істпарт у першу чергу підготував до видання томи, які включали праці В. І. Леніна про Лютневу й Жовтневу революції.

На сторінках істпартівських журналів друкувалися спогади, присвячені Жовтневій революції. Серед них особливий інтерес мають спогади М. І. Подвойського, який був одним з керівників ВРК і постійно відчував на собі вплив В. І. Леніна в історичні

¹ Ж. «Пролетарская революция», 1922, № 10, стор. 78.

² Н. Подвойский. Ленин в Октябрьские дни. «Известия ВЦИК», 23 квітня 1920 р.

³ Ж. «Пролетарская революция», 1922, № 10, стор. 71.

Жовтневі дні¹. Автор повідомляє важливі дані про створення Військової організації при ЦК РСДРП(б), про її склад, про агітацію більшовиків серед солдатів Тимчасового уряду з метою залучення їх на свій бік, докладно описує події, тактику партії після липневих днів, роботу VI з'їзду РСДРП(б). Він підкреслює, що ленінські вказівки лягли в основу рішень з'їзду, хоча В. І. Ленін перебував у підпіллі. Автор наводить цікаві дані про зростання Червоної Гвардії з липня до жовтня, про її зв'язки з пролетарськими й солдатськими масами столиці, детально висвітлює підготовку до повстання, підкреслюючи велику роль, яку відіграла праця В. І. Леніна «Чи вдержать більшовики державну владу?» і яку було видано окремою брошурою й розповсюджено серед революційних солдатів.

М. І. Подвойський пригадує, що Володимир Ілліч дуже уважно стежив за розгортанням революційної боротьби мас. «Ленін, який перебував у той час на нелегальному становищі, весь час квапив з повстанням, всіляко стверджуючи його своєчасність і необхідність»². Автор розповідає, що В. І. Ленін викликав його, В. І. Невського та В. О. Антонова-Овсієнка на нараду керівних працівників Військової організації при ЦК РСДРП(б) і пропонував наполегливо готуватись до повстання³.

Мемуари М. І. Подвойського цінні тим, що автор, використовуючи цікавий фактичний матеріал, висвітлює важливі питання зародження Військової організації і створення Військово-революційного комітету як завершального етапу у практичній підготовці збройного виступу.

Цьому ж питанню присвячує свої спогади активний учасник соціалістичної революції, один з керівників ВРК В. І. Невський⁴. Залучаючи документи, зокрема протокол засідання Петроградського комітету більшовицької партії від 15 жовтня, автор показує стан сил революції напередодні повстання, їх тісний зв'язок з революційними організаціями Фінляндії, Кронштадта, Оранієнбаума, а також з Москвою, Брянськом, Воронежем, ін-

¹ Н. Подвойский. Военная организация при ЦК РСДРП(б) и Военно-революционный комитет в 1917 г. Ж. «Красная летопись», 1923, № 8, стор. 7—43.

² Н. Подвойский. Военная организация ЦК РСДРП(б) и Военно-революционный комитет в 1917 г. Ж. «Красная летопись», 1923, № 8, стор. 13.

³ М. І. Подвойський, В. О. Антонов-Овсієнко, В. І. Невський називали різні дати наради на Виборзькій стороні на квартирі робітника Д. Павлова. Є припущення, що таких нарад з членами ВРК у В. І. Леніна було дві: перша відбулася до 16 жовтня, друга — не раніше 19—20 жовтня.

⁴ М. І. Подвойський, крім згаданих вище учасників наради, називає ще Х. Раковського. Але це помилка. Сам Раковський згодом відзначав, що Жовтневу революцію він зустрів у Стокгольмі (див. Енциклопедический словарь Гранат», т. 41, ч. II, стор. 186).

⁵ В. Невский. Историческое заседание ЦК РСДРП(б) накануне Октябрьского восстания. Ж. «Красная летопись», 1922, № 2—3, стор. 316—318. Він же. Две встречи. Ж. «Красная летопись», 1922, № 4, стор. 142—146.

шими містами та фронтами¹. Побувавши на нараді у В. І. Леніна на конспіративній квартирі, В. І. Невський помітив одну характерну рису вождя — уміння шляхом глибокої аргументації переконувати в правоті своїх висновків. Пізніше, згадуючи про зустріч з В. І. Леніним у підпіллі, він писав: «З яким величезним запалом віри в нашу справу я виходив від Володимира Ілліча! Від моїх сумнівів не лишилося і сліду»².

Член ВРК, учасник штурму Зимового палацу В. О. Антонов-Овсієнко у своїх спогадах описує Жовтневі дні в Петрограді³. Як і М. І. Подвойський та В. І. Невський, він докладно висвітлює організацію Червоної Гвардії, ВРК, питання, які обговорювались на нараді у В. І. Леніна. В. О. Антонов-Овсієнко розповідає, що В. І. Ленін дуже цікавився Балтійським флотом та його участю в революції, підкреслює своєчасність і важливість вказівок та порад вождя про використання матросів на стороні більшовиків⁴.

Старий член партії більшовиків, а під час Жовтневої революції секретар Рождественського райкому партії Петрограда В. Д. Бонч-Бруевич висвітлює події, коли партія взяла курс на збройне повстання. Він показує роль В. І. Леніна в опрацюванні тактики більшовиків після липневих подій, підкреслюючи, що в перші дні після цих подій Володимир Ілліч висловив думку, що збройне повстання стало неминучим, і почав старанно готувати партію до виступу⁵.

Активний учасник Жовтневої революції І. П. Флеровський у своїх спогадах відзначав постійне керівництво В. І. Леніна партією більшовиків, хоч він і перебував на нелегальному становищі. «Чотири місяці ми його не бачили, але невидимий, він керував великою партією, вплив у наші ряди енергію і тверду віру в революційну перемогу»⁶.

Про напружену роботу В. І. Леніна в підпіллі після липневих подій, про розробку ним теоретичних питань революції та пролетарської держави після завоювання політичної влади партією робітничого класу згадують ті, хто переховував його від переслідувань Тимчасового уряду: О. В. Шотман — учасник Петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу»,

¹ В. Невский. Историческое заседание ЦК РСДРП(б) накануне Октябрьского восстания, стор. 317.

² В. Невский. Две встречи, стор. 145.

³ В. Антонов-Овсеенко. Балтфлот в дни керенщины и Красного Октября. Ж. «Пролетарская революция», 1922, № 10, стор. 118—123. Він же. Взятие Зимнего дворца. Там же, стор. 124—129.

⁴ В. Антонов-Овсеенко. Взятие Зимнего дворца, стор. 125.

⁵ В. Бонч-Бруевич. От июля к Октябрю. Ж. «Пролетарская революция», 1922, № 10, стор. 107.

⁶ И. Флеровский. Кронштадт в Октябрьской революции. Ж. «Пролетарская революция», 1922, № 10, стор. 146.

зв'язківець В. І. Леніна з ЦК партії; М. О. Ємельянов — член партії більшовиків з 1904 р., робітник Сестрорецького заводу та Густав Ровіо — фінський соціал-демократ¹.

Вони наводять дуже цікаві факти про життя В. І. Леніна в Розливі, Гельсінфорсі та Виборзі, про його цінні вказівки VI з'їзду партії по підготовці повстання, про відвідування В. І. Леніна фінськими соціал-демократами О. Куусініеном та К. Маннером, про величезну теоретичну і практичну роботу вожда по проведенню соціалістичної революції.

Зовсім інший характер мають спогади О. Шляпникова². Автор під час Жовтневого повстання був членом ЦК РСДРП(б), але його стаття не відображає об'єктивної картини революції. Більш того, розповідаючи про події, що відбувалися в 1917 році, Шляпников окремі факти перекручує, а деякі принципові питання залишає в тіні. Так, висвітлюючи підготовку збройного повстання, він говорить, що воно відбулося стихійно, без керівництва Центрального Комітету партії більшовиків і особисто В. І. Леніна. Ні про діяльність В. І. Леніна в підпіллі, ні про його вказівки й листи до ЦК партії з приводу повстання Шляпников нічого не згадує, хоч усе це йому було добре відоме. Така фальсифікація Шляпниковим діяльності ЦК партії на чолі з Володимиром Іллічем була тоді не випадковим явищем, а результатом його антиленінського напрямку. Саме в той час він очолював «робітничу опозицію» і активно виступав проти рішень партії і ленінського Центрального Комітету. В цілому мемуари Шляпникова містять у собі чимало елементів суб'єктивізму й тенденційності і для історичної науки цінності не мають.

Таким чином, розглядаючи мемуари, написані й опубліковані в перші роки Радянської влади, слід підкреслити, що майже всі вони присвячені не спеціально висвітленню ролі В. І. Леніна, а історії Великої Жовтневої соціалістичної революції в цілому. Багато соратників В. І. Леніна, які разом з ним створювали партію, працювали в історичні дні 1917 року і добре його знали, в перші роки Радянської влади ще не писали своїх спогадів про нього.

Однак розглянуті мемуари цінні тим, що вони написані активними учасниками збройного повстання в Петрограді М. І. Подвойським, В. І. Невським, В. О. Антоновим-Овсієнком, В. Д. Бонч-Бруевичем та іншими під свіжими враженнями, коли ще не стерлися в їх пам'яті окремі штрихи й деталі життя та діяльності В. І. Леніна. Автори на фоні великих подій показали В. І. Леніна

¹ А. Шотман. Тов. Ленин в подполье (июль—октябрь 1917 г.), «Правда», 6—7 листопада 1921 р.; Н. Емельянов. Таинственный шалаш. Ж. «Красная летопись», 1922, № 4, стор. 133—139; Г. Ровно. Как тов. Ленин скрывался у гельсингфорского «полицейстера». Ж. «Красная летопись», 1922, № 5), стор. 303—310.

² Ж. «Пролетарская революция», 1922, № 10, стор. 3—42.

як мудрого керівника партії більшовиків, який геніально передбачав розвиток революційної боротьби.

ПИТАННЯ ВІЙНИ І МИРУ У СТАТТЯХ ТА ЛИСТАХ В. І. ЛЕНІНА (березень 1917 р.)

В. О. Лук'янова

Третій рік імперіалістичної війни до краю розпалив світову атмосферу. У багатьох країнах виникла революційна ситуація. В Росії здійснювався ленінський заклик — перетворити війну імперіалістичну у війну громадянську.

Незважаючи на тяжкі репресії царського уряду, нелегальна загальноросійська організація більшовиків проводила свою роботу в масах.

Важко встановити чіткі рамки перетворення імперіалістичної війни у війну громадянську на початку 1917 року. Але вже наприкінці грудня 1916 — на початку січня 1917 р. страйкова боротьба в Росії стала загальною. В січні страйкувало 270 тис. робітників, їх вимоги були: «Геть війну!», «Геть царську монархію!», «Хай живе соціалізм!»¹.

Перебуваючи вже дев'ять років в еміграції, В. І. Ленін нетерпляче чекав новин з Росії. Він знаходив їх, головним чином, у листах товаришів по боротьбі і в суперечливих повідомленнях різних закордонних газет. Майже нема листів або статей, написаних Леніним у цей період, в яких би не говорилося про війну. Особливо хвилювала його небезпека впливу на маси настроїв пацифістів, поширених на Заході.

Переконаючи Інессу Арманд виступити з рефератом його статті «Пацифізм буржуазний і пацифізм соціалістичний» на цю «архіактуальну тему», Ленін у листі від 1 (14) січня 1917 р. пише, що це було б дуже корисно для справи, бо пацифістської каші в головах усіх повно, і цю кашу можна розсіяти тільки наполегливим систематичним впливом².

Послідовно й невпинно борючись проти ідей оборонства — захисту вітчизни, Володимир Ілліч знову вказує на хибність цього заклик у умовах імперіалістичної війни. «Війни річ архістроката, різноманітна, складна. Із загальним шаблоном підходити не можна...»³ — пише він Інессі Арманд 6 (19) січня 1917 р. — В імперіалістській війні 1914—1917 рр., між 2-ма імперіалістськими коаліціями, ми повинні бути проти «захисту вітчизни», бо (1) імперіалізм є переддень соціалізму; (2) імперіалістська вій-

¹ И. Пушкарева. Февральская буржуазно-демократическая революция в России. — «Политическое самообразование», 1967, № 2, стор. 15.

² Див. В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 49, стор. 364.

³ В. И. Ленин. Твори, т. 35, стор. 218.

на є війна злодіїв за здобич; (3) в обох коаліціях є передовий пролетаріат; (4) в обох *назріла* соціалістична революція. *Тільки* через це ми проти «захисту вітчизни», *тільки* через цello!»¹.

Як справжній боєць В. І. Ленін бореться з ворожими течіями швейцарської соціал-демократії, за скликання з'їзду для розгляду питання про ставлення до війни. Для нього з цим пов'язане питання про соціальну революцію. «Суть у питанні про пацифізм... ідея, начебто війна *не* зв'язана з капіталізмом, *не* є *продовження* політики часу *мирного*. В цьому теоретична фальш; практична — в обході соціальної *революції*»². І далі він говорить: «Наша позиція... боротьба з соціал-патріотизмом і центром *своєї* країни; нерозривний зв'язок боротьби з війною з боротьбою проти опортунізму і з *всебічною і негайною революційною* роботою за соціалістичну революцію»³.

Вісті про громадянську війну в Росії доходять до нього зрідка. 6(19) лютого 1917 р. Володимир Ілліч ділиться своєю радістю з І. Ф. Арманд: «Одержали ми цими днями відрадный лист з Москви... Пишуть, що настрої мас хороши, що шовінізм явно іде на спад і що напевно буде на нашій вулиці свято»⁴.

А після цього до кінця місяця немає ніяких звісток з Росії — «навіть листів!!». А тимчасом новин вражаючих в країні — море, і найвизначніша та найбільш радісна — про Лютневу революцію, початок якої припадає на 23 лютого (8) березня — Міжнародний день робітниці. У наступні два дні — 24 і 25 лютого — і ініціативи пролетарів в країні почались вибори уповноважених до Рад робітничих депутатів. 27 лютого Російське бюро ЦК РСДРП(б) видало маніфест «До всіх громадян Росії». В країні перемогла революція, царизм було повалено і встановилося двовладдя: оригінальне переплетення двох диктатур — буржуазії (Тимчасовий уряд) і пролетаріату й селянства (Ради). Ленінська формула: імперіалістична війна — громадянська війна — повалення своїх урядів — набула життя.

За кордон звістка про революцію в Росії дійшла з запізненням. 2(15) березня В. І. Ленін пише І. Ф. Арманд: «Ми сьогодні в Цюріху в ажитації: від 15.III є телеграма в «Zürcher Post» і в «Neue Zürcher Zeitung», що в Росії 14.III *перемогла* революція в Пітері... що при владі 12 членів Думи, а міністри *всі арештовані*... Що Росія була останні дні *напередодні* революції, це *безсумнівно*»⁵.

Але велика радість з приводу першої перемоги пролетаріату не перешкодила Володимирі Іллічу дати тверезу і прозорливу оцінку ситуації, яка склалася в країні, зробити ділові поради

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 219.

² Там же, стор. 222.

³ Там же, стор. 227.

⁴ Там же, стор. 231.

⁵ Там же, стор. 237.

про тактику партії в нових умовах і застерегти її від ілюзій у ставленні до Тимчасового уряду.

Не маючи ніяких інших даних, крім повідомлень в іноземних газетах та кількох телеграм про російські події, В. І. Ленін 3 (16) березня в листі у Стокгольм до О. М. Коллонтай, через яку здійснювався зв'язок більшовиків-емігрантів з Російським бюро ЦК, писав: «Цей «перший етап першої (з породжуваних війною) революції» не буде ні останнім ні тільки російським. Звичайно, ми залишимося проти захисту вітчизни, проти імперіалістської бойні, керованої Шингарьовим + Керенським і К°. Всі наші лозунги ті самі»¹.

Листи, телеграми — ось єдиний засіб, який мав Ленін, щоб поділитися з більшовиками Росії своїми думками, порадами. І не випадково в листах до товаришів він так повно викладає свій погляд на події, і не випадково свої перші статті до «Правды», що тільки-но почала виходити легально, він теж називає листами — «Листи з далека».

Листи відігравали роль пропагандистських статей, а статті за своїм жанром були схожі на листи. Так, у листі до О. М. Коллонтай, якого В. І. Ленін надіслав другого (!) дня після одержання звістки про революцію, він дає розгорнуту програму того, що треба зробити більшовикам Росії в першу чергу. «Головне тепер — преса, організація робітників у революційну с.-д. партію... Неодмінно *більш революційна* програма і тактика... Як і раніш, революційна пропаганда, агітація і боротьба з метою міжнародної пролетарської революції і завоювання влади «Радами робітничих депутатів» (а не кадетськими шахраями)»².

Можливо, що в одному з своїх листів О. М. Коллонтай просила Володимира Ілліча давати директиви партії. На це він відповів: «Спробуйте-но думати про «директиви» звідси, коли відомості архіскудни...»³. Але, знаючи, що Олександра Михайлівна з групою політемігрантів незабаром мала виїхати до Росії, Ленін дає кілька порад: «Зараз на черзі — розширення роботи, організація мас... для систематичної, ґрунтовної Entlargung (вкриття) нового уряду і підготовки завоювання влади *Радами робітничих депутатів*. Тільки така влада може дати хліб, мир і свободу».

Зараз — добивати реакцію, ні тині довір'я і підтримки новому урядові... і збройне вичікування, збройна підготовка більш широкій бази для більш високого етапу»⁴.

Ленін попереджає більшовиків, щоб будівництво партії в нових умовах ішло вшир, ні в якому разі не «а la II Інтернаціо-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 238.

² Там же, стор. 238—239.

³ Там же, стор. 240.

⁴ Там же, стор. 241.

нал». Треба довести масам, «що *мир* дасть тільки озброєна Рада робітничих депутатів, якщо вона візьме владу»¹.

Ці ж думки він розвинув у «Начерку тез 4(17) березня 1917 року»: завдання пролетаріату — організуватися якомога краще; новий уряд складається з захисників імперіалістської війни з Німеччиною і не може дати миру, бо він є представник капіталістів і поміщиків, зв'язаний договорами з капіталістами Англії і Франції. «Дати народові мир, хліб і повну свободу може лише робітничий уряд, який спирається, по-1-е, на величезну більшість селянського населення, на сільських робітників і бідніших селян; по-2-е, на союз з революційними робітниками всіх воюючих країн»².

Тут, як і в листах, В. І. Ленін ще раз звертає увагу більшовиків на необхідність продовжувати боротьбу за соціалізм і забезпечити ідейну й організаційну самостійність партії. 6 (19) березня він надсилає телеграму більшовикам, що від'їздять у Росію, в якій знову говорить: «Наша тактика: повне недовір'я, ніякої підтримки новому урядові»³. Про те, який буде цей уряд, Ілліч прозорливо говорив ще в січні, майже точно вказавши його склад⁴. Інтуїтивно відчуваючи, що в партії є коливання відносно ставлення до нового уряду, він ще й ще попереджає — ніякого довір'я Тимчасовому урядові.

Ленінський прогноз підтвердився. Тимчасовий уряд швидко виявив свою відданість класу капіталістів. І політемігранти відчували це гостро: зв'язок з Росією не тільки не покращав, а, навпаки, став ще важчий: за розпорядженням офіційної влади кореспонденцію більшовиків затримували на фінсько-шведському кордоні в Торнео. Пошта до Володимира Ілліча надходила з перервами і приносила тільки окремі звістки. 5 (18) березня вийшов перший після повалення царизму номер «Правди». Ленін і його товариші дізналися про це через два чи три дні, але жодного номера газети у Швейцарії йому так і не довелося побачити.

Життя в еміграції було сповнене великою щоденною працею: Ленін цілі дні проводив у бібліотеках, вивчав уроки Паризької Комуну та революції 1905 року, писав листи-директиви, статті, виступав з рефератами й лекціями. Того дня, коли вийшла «Правда», він читав німецькою мовою реферат про Паризьку Комуну та перспективи розвитку російської революції перед аудиторією у робітничому центрі Швейцарії Ла-Шо-де-Фоні⁵.

Вихід «Правди» немов дав Володимиру Іллічу крила. З цього дня всю свою увагу він віддає не листам-статтям, а статтям,

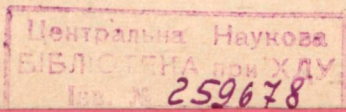
¹ В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 241.

² В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 269.

³ Там же, стор. 271.

⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 238.

⁵ Ленін в 1917 году. Политиздат, М., 1957, стор. 3.

які називає листами. Протягом кількох днів — з 7 (20) по 12 (25) березня — Ленін пише чотири з п'ятьох «Листів з далека». Ні на реферат, ні на мітинг я тепер не поїду, бо треба писати щодня у «Правду», в Пітер, — ділиться він своїми планами з В. О. Карпінським¹.

До всієї колосальної праці долучалися ще й турботи про переїзд, які В. І. Ленін розпочав зразу ж після одержання звістки про революцію. Один план змінювався іншим: Тимчасовий уряд та його союзники зробили все, щоб не пропустити небезпечних політемігрантів до Росії. І поки відбувалися переговори, з'ясувалися подробиці переїзду емігрантів через Німеччину та Скандинавію, Ленін продовжував писати до «Правди» та закордонних газет. Водночас з четвертим «Листом з далека» він працює над статтею «Революція в Росії і завдання робітників усіх країн» (вона не закінчена), 14 (27) березня виступає у Народному домі в Цюріху з рефератом «Російська революція, її значення і її завдання», 15—16 (28—29) березня пише автореферат «Про завдання РСДРП в російській революції» для газети «Volksrecht», 17 (30) березня — статтю, що була надрукована в тій же газеті, «Шахрайство республіканських шовіністів», текст листівки «Товаришам, які мучаться в полоні», і вже напередодні від'їзду, 26 березня (8 квітня) з-під його пера виходить «Прощальний лист до швейцарських робітників» та начерк п'ятого «Листа з далека».

У статтях до «Правди» та в інших працях цього періоду Володимир Ілліч дає детальну характеристику Лютневої революції, «всесильним режисером і могутнім прискорювачем» якої була світова імперіалістична війна. Навіть самі назви «Листів з далека» свідчать про накреслення першочергових завдань пролетаріату в революції: 1—«Перший етап першої революції»; 2—«Новий уряд і пролетаріат»; 3—«Про пролетарську міліцію»; 4—«Як добитися миру?»; 5—«Завдання революційного пролетарського державного устрою».

У цих листах та інших статтях, написаних у березні 1917 р., В. І. Ленін розвиває ідеї про війну, мир і революцію, які він висунув ще до повалення царизму. Ось чому в кількох листах він вимагає, щоб у Петрограді перевидали газету «Социал-Демократ», журнал «Коммунист», збірку «Социал-Демократа» та його статті, насамперед «Тези» з № 47 «Социал-Демократа». «Ці тези тепер архіважливі. Ці тези говорять прямо, ясно, точно, як нам бути при революції в Росії, говорять за 1½ року до революції. Ці тези блискуче, буквально, підтверджені революцією»².

Питання про мир було найзлободеннішим, і в «Листах з далека» Ленін накреслив програму справедливого демократичного

¹ Див. В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 49, стор. 406.

² В. І. Ленін. Твори, т. 35, стор. 251.

миру, який можливий лише тоді, коли переможе соціалістична революція, коли влада перейде до пролетаріату. Повалення царизму і прихід до влади буржуазії не змінить характеру війни, — говорив він у «Тезах» і підкреслював це в «Листах з далека».

В. І. Ленін указував причини того, чому новий уряд не дасть народові миру. Перш за все члени уряду — представники поміщиків та капіталістів, вони зв'язані прямими договорами про розбійницькі цілі війни з Англією, Францією, Італією, Японією. «Розмови про мир, звернені до буржуазних урядів, виявляються на ділі *обманом народу*»¹. Щоб забезпечити мир, треба пролетаріату завоювати владу. Якби влада була в руках Рад, вони б здійснили програму миру, що була накреслена РСДРП ще 13 жовтня 1915 року:

1. Всеросійська Рада робітничих, солдатських та селянських депутатів заявила б, що ніякими договорами ні царського, ні буржуазного урядів вона не зв'язана.

2. Вона опублікувала б усі ці договори, щоб виставити на публічну ганьбу розбійницькі цілі всіх буржуазних урядів.

3. Запропонувала б усім воюючим державам негайно укласти перемир'я.

4. Опублікувала б наші умови миру: визволення всіх колоній, всіх залежних народів.

5. Запропонувала б робітникам усіх країн скинути буржуазні уряди і передати всю владу в державі Радам.

6. Вона б відмовилась від сплати мільярдних боргів капіталістів².

У «Прощальному листі до швейцарських робітників» В. І. Ленін подає програму миру в аспекті Європи і всієї земної кулі. Він пише, що «тільки революційний пролетаріат Росії і всієї Європи... може визволити людство від страхіть імперіалістської війни!»³. Пролетаріат — противник імперіалістичних воєн з-за поділу здобичі між капіталістами, але він не зарікається від воєн революційних, «що можуть стати необхідними в інтересах соціалізму»⁴. Перша світова війна поставила людство перед дилемою: «або дати загинути ще мільйонам людей... або передати в усіх цивілізованих країнах в руки революційного пролетаріату, здійснити соціалістичний переворот»⁵. Володимир Ілліч висловлював надію, що розвиток революції в Росії стане прологом всесвітньої соціалістичної революції, щаблем до неї.

З п'яти «Листів з далека» в 1917 р. побачив світ тільки перший, опублікований в №№ 14 і 15 «Правди» 21 і 22 березня і передрукований кількома більшовицькими газетами в Києві, Хар-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 311.

² Там же, стор. 312—313.

³ Там же, стор. 342.

⁴ Там же.

⁵ Там же.

кові та інших містах, інші були надруковані лише в 1924 році. «...з часу революції уряд Гучкова-Мілюкова не пропускає ні моїх телеграм в «Правду», ні, розуміється, телеграм з «Правды» до мене. Я не знаю навіть, чи уціліло Бюро ЦК...», — писав В. І. Ленін¹.

Якщо телеграми не пропускалися, то інша кореспонденція йшла дуже повільно, і Володимир Ілліч, повернувшись до Росії на початку квітня, випередив більшість своїх документів. В дорозі ж він написав свої славнозвісні Квітневі тези, які партія взяла на озброєння. Але була й інша причина, з якої статті Леніна не побачили світу в березні — квітні 1917 р.: помилкова позиція членів редакції «Правды», одним з яких був Л. Каменев. Внаслідок цього погляди Володимира Ілліча на найгостріші питання політичної боротьби перекручувалися. Так сталося з його першим листом, надрукованим газетою «Правда» 21 і 22 березня 1917 року.

Ленінські листи і статті, написані в березні 1917 р., становлять великий інтерес не тільки як частина теоретичної спадщини вождя, але також як приклад конкретно-історичного підходу до вироблення стратегії і тактики партії, що має дуже важливе значення для комуністів усіх країн.

В. І. ЛЕНІН І НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

С. І. Петленко

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції значувала народження держави нового, соціалістичного типу. Історична заслуга В. І. Леніна полягає в тому, що він розробив основоположні принципи національно-державного будівництва в нашій країні. Відомо, що в дожовтневий період В. І. Ленін виступав проти федерації як загальної основи розв'язання національного питання. Таке ставлення його до ідеї федерації на базі капіталізму пояснювалось наявним на той час історичним досвідом буржуазних федеративних держав, яких дискредитував федеративний принцип. Ці держави не тільки не могли розв'язати національне питання, а навіть і не ставили перед собою такого завдання. Крім того, В. І. Ленін вважав, що існування єдиної централізованої держави в тих умовах сприяло зростанню міжнародної боротьби пролетаріату за демократичну республіку і соціалізм.

Разом з тим ще в дожовтневий період В. І. Ленін допускав, що в певних історичних умовах пролетаріатові доведеться під-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 336.

тримувати вимогу федерації.¹ Такі умови склалися в Росії після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції, коли посилились сепаратистські тенденції буржуазних націоналістів, з одного боку, і прагнення до дружби та об'єднання з російським робітничим класом трудящих різних національностей — з другого боку. Більшовицька партія повела рішучу боротьбу проти націоналістичних, сепаратистських спрямувань контрреволюційної буржуазії. Треба було вирвати з її рук лозунг автономії та федерації і повести маси по шляху федерації соціалістичної.

Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції питання про доцільність і необхідність федерації ставиться В. І. Леніним як насущне й безпосереднє питання національно-державного будівництва. Основні принципи радянської соціалістичної федерації він сформулював і обґрунтував у відомій «Декларації прав трудящого і експлуатованого народу», в доповіді й заключному слові на III Всеросійському з'їзді Рад, у працях «Чорновий начерк проекту програми [Сьомий з'їзд РКП(б)]», в «Проекті програми РКП(б)» та ін.¹ В. І. Ленін зазначав, що Радянський тип федерації будується на основі Рад, а це забезпечує владу не експлуататорським верхівкам даної нації, а її низам, трудовому народу. Виражаючи принцип соціалізму, Радянська федерація об'єднує трудящих різних національностей в єдиний фронт проти імперіалізму, для боротьби за свої класові інтереси, за своє звільнення від соціального гніту та експлуатації.

В. І. Ленін підкреслював, що федерація повинна будуватись на основі національно-територіальних ознак, що дасть можливість краще врахувати всю різноманітність побуту, культури й економіки республік, які входять до її складу, і дозволить народам з різними ступенями історичного розвитку успішно рухатися вперед — до комунізму. Він обґрунтував принцип добровільного об'єднання рівноправних народів. Кожному Радянському державному новоутворенню надається право вільного входження в федерацію.

Характерною рисою Радянської федерації В. І. Ленін вважав її соціалістичний демократизм. Він писав: «Насправді демократичний централізм нітрохи не виключає автономію, а навпаки — передбачає її необхідність. Насправді навіть федерація, якщо вона проведена в розумних, з економічної точки зору, межах, якщо вона ґрунтується на серйозних національних відмінностях, які викликають дійсну необхідність у певній державній відособленості, — навіть федерація нітрохи не суперечить демократичному централізмові»². Ці ленінські принципи соціалі-

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 378—382, 428—431; т. 27, стор. 125, 177—179; т. 29, стор. 83, 87—88; т. 36, стор. 547—553.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 177.

стичної федерації лягли в основу національно-державного будівництва Радянської багатонаціональної держави.

Уперше федеративний принцип, запропонований В. І. Леніним, було покладено в основу державного союзу двох суверенних Радянських національних республік — Росії і України 3 (16) грудня 1917 р. Раднарком одностайно схвалив написаний В. І. Леніним «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради», в якому офіційно визнавалась незалежність України і висловлювалась думка про можливість установаження державного союзу двох республік на основі федерації¹.

Державний союз двох республік на основі федерації здійснювався після проголошення на I Всеукраїнському з'їзді Рад 12 (25) грудня 1917 р. суверенної Радянської Української держави. З'їзд обрав ЦВК Рад України і створив Радянський урядово-народний секретаріат, на чолі якого став вірний ленінець Ф. Сергєєв (Артем). Виражаючи волю українських трудящих, з'їзд висловився за тійний державний союз України з Росією. Щодо форми цього союзу, то з'їзд оголосив, що Українська республіка є «федеративною частиною Російської республіки»².

Обидві республіки обмінялися офіційними представниками. 19 грудня 1917 р. (2 січня 1918 р.) Раднарком РРФСР призначив Серго Орджонікідзе тимчасовим надзвичайним комісаром України. Поряд з цим 9 січня 1918 р. Раднарком ухвалив включити до свого складу представника України В. П. Затонського з дорадчим голосом, а в усіх питаннях, що стосуються України, — з ухвальним³. На пропозицію В. І. Леніна представник України підписував разом з іншими наркомом Радянської Росії найважливіші декрети РНК.

Становлення української національної державності було в центрі уваги В. І. Леніна. Тільки з середини листопада до кінця 1917 року питання про взаємовідносини між Росією і Україною обговорювалося в Раднаркомі 16 раз, а про допомогу воєнну, грошима, кадрами та ін. — 29 раз⁴.

В. І. Ленін вимагав додержувати виняткової тактовності у проведенні радянської політики на Україні, поважання української радянської державності. 30 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.) на адресу Українського ЦВК було надіслано телеграму, в якій говорилося: «РНК висловлює впевненість, що Главком буде діяти надалі, як і раніше, в повному контакті з тією центральною українською Радянською владою, яку РНК вітає, і з

¹ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 319.

² Образование СССР. Сборник документов. М., 1949, стор. 73.

³ ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 2, од. зб. 1, арк. 18.

⁴ М. І. Куличенко. Комуністична партія України в боротьбі за утворення СРСР. Держполітвидав УРСР, К., 1962, стор. 16, 21.

призначеним Радою Народних Комісарів надзвичайним комісаром»¹.

В. І. Ленін неодноразово вказував представникам РНК РРФСР на Україні, що вони повинні поважати суверенність Української Радянської республіки і діяти тільки в погодженні з її урядом, що недопустимі ніякі відступи від принципів національної програми Комуністичної партії. Так, в середині січня 1918 р., одержавши відомості про те, що нарком по боротьбі з контрреволюцією на півдні Росії В. О. Антонов-Овсієнко призначив без погодження з Українським урядом комісарів на залізниці та в міста Донецького басейну, а це викликало невдоволення Всеукраїнського ЦВК, В. І. Ленін негайно написав Антонову-Овсієнку в Харків: «...наше втручання у внутрішні справи України, оскільки це не викликається воєнною необхідністю, небажане»; що «зручніше здійснювати ті чи інші заходи через органи місцевої влади»...².

Не одержавши відповіді на цю телеграму, Ленін 21 січня знову телеграфує Антонову-Овсієнку з проханням обов'язково зв'язатися з ним по прямому проводу, щоб «порозумітись добре» в цьому питанні. «Ради бога, докладіть всіх зусиль, щоб усі і всіякі тертя з ЦВК (Харківським) усунути, — говорилося в телеграмі.— Це архіважливо в державному відношенні... Дуже й дуже сподіваюсь, що ви це прохання виконаєте і абсолютного миру з Харківським ЦВК досягнете. Тут потрібний архітакт національний»³.

Другого дня він телеграфував надзвичайному комісарові Раднаркому на Україні Г. К. Орджонікідзе: «Певен, що відносини у Вас з ЦВК у Харкові будуть по-старому цілком дружні»⁴.

Ці приклади є яскравим свідченням безустанного піклування В. І. Леніна про правильне проведення національної політики, про шанобливе ставлення до національних почуттів гноблених у минулому народів, про недопущення відступів від принципів інтернаціоналізму і дружби народів. Керуючись ленінською політикою, уряд Радянської Росії не виступав проти обрання народами окраїн тієї чи іншої форми національної державності і взаємовідносин з РРФСР.

Після визнання незалежності України була проголошена незалежність Фінляндії. 15 (28) грудня 1917 р. В. І. Ленін прийняв делегацію фінляндського сенату, яка звернулась до нього з запитанням, як поставиться Радянський уряд до прохання про надання Фінляндії незалежності. В. І. Ленін відповів, що Раднарком визнає незалежність Фінляндії, якщо фінляндський се-

¹ В. І. Ленін про Україну. Держполітвидав УРСР, К., 1957, стор. 451.

² Там же, стор. 458.

³ Там же, стор. 469.

⁴ Там же, стор. 461.

нат звернеться з таким проханням, і висловив впевненість, що це рішення буде схвалене ВЦВК¹.

18 (31) грудня 1917 р. буржуазний уряд Фінляндії звернувся з проханням до Радянського уряду про визнання її незалежності. Неухильно дотримуючись основного принципу політики про надання кожному народові права на самовизначення аж до державного відокремлення, Радянський уряд без затримки задовольнив це прохання. Того ж дня В. І. Ленін підписав декрет Раднаркому про визнання державної незалежності Фінляндії². У декреті говорилось: «а) визнати державну незалежність Фінляндської республіки; б) організувати з Фінляндським урядом особливу комісію з представників обох сторін для розроблення тих практичних заходів, які впливають з відокремлення Фінляндії від Росії»³.

Фінський міністр К. Г. Ідман, що в 1917 р. був радником представництва Фінляндії в Петрограді, у своїх спогадах писав: «Нічого й говорити про те, яке величезне задоволення і радість відчули ми тоді, одержавши це перше визнання незалежності Фінляндії. Природно, що нас охопило почуття вдячності до уряду В. І. Леніна, який без ніяких умов визнав незалежність нашого народу. У нас з'явилось бажання висловити подяку особисто Леніну»⁴.

В. І. Ленін того ж дня сам відніс до редакції «Известий» для негайного опублікування текст декрету про державну незалежність Фінляндії⁵. Декрет Раднаркому про визнання незалежності Фінляндії був схвалений ВЦВК 22 грудня 1917 р. (4 січня 1918 р.).

29 грудня 1917 р. (11 січня 1918 р.) Раднарком видав декрет про проголошення свободи самовизначення «Турецької Вірменії»⁶.

Принцип федеративного устрою Радянської Росії законодавчо закріпив III Всеросійський з'їзд Рад, який схвалив ленінську «Декларацію прав трудящого і експлуатованого народу». «Радянська Російська республіка,—говорилось в Декларації,—утворюється на основі вільного союзу вільних націй як федерація Радянських національних республік»⁷.

¹ Биографическая хроника. В. И. Ленин в первые месяцы Советской власти. «Вопросы истории КПСС», 1961, № 1, стор. 135.

² Там же, стор. 139.

³ История Советской Конституции в декретах и постановлениях Советского правительства, 1917—1936 гг. М., 1936, стор. 46.

⁴ К. Г. Идман. Из воспоминаний финского министра. «Новое время», 1959, № 5, стор. 14—15.

⁵ Биографическая хроника. В. И. Ленин в первые месяцы Советской власти. «Вопросы истории КПСС», 1961, № 1, стор. 139.

⁶ Декреты Советской власти, т. I, Госполитиздат, М., 1957, стор. 299.

⁷ В. И. Ленин. Твори, т. 26, стор. 378.

Незабаром після III Всеросійського з'їзду Рад почалось формування перших автономних національно-державних утворень. В. І. Ленін високо цинив процес федеративного будівництва, що розгорнувся в нашій країні. Він уважно стежив за ним, глибоко аналізував його, теоретично узагальнюючи нагромаджений досвід, направляв керівну діяльність партії в цьому питанні.

Одним із перших членів РРФСР стала Туркестанська Радянська Соціалістична Республіка, яка була проголошена 30 квітня 1918 р. на V крайовому з'їзді Рад Туркестану. З'їзд обрав комісію з п'яти чоловік, яку направив до Москви для визначення взаємовідносин Туркестанської АРСР з Російською Федерацією. В липні 1918 р. комісія Туркестанського ЦВК прибула до Москви. Її прийняв Я. М. Свердлов. Комісія обговорювала з представниками найвищих органів РРФСР питання про взаємовідносини між Туркестанською Автономною Республікою і Центром¹.

За особистою участю В. І. Леніна підготовлялось також утворення Татаро-Башкирської республіки.

Ленінський план національно-державного будівництва забезпечив розвиток російського, українського, білоруського та інших народів від капіталізму до соціалізму. В свою чергу, спираючись на допомогу російської та інших націй, узбеки, таджики, киргизи, а також інші народи в рамках федерації і автономії розвивалися по некапіталістичному шляху до соціалізму.

«Утвердження нерушимого братерства народів СРСР,— говориться в постанові Центрального Комітету КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна»,— розквіт економіки і культури соціалістичних республік нашої Батьківщини, їх міцна єдність переконливо підтверджують правоту ленінського вчення і політики партії в розв'язанні національного питання, торжество ідей пролетарського інтернаціоналізму»².

Міжнародна інтернаціоналістська суть досвіду національно-державного будівництва в СРСР полягає в тому, що, застосовуючи ленінський принцип розв'язання національного питання в конкретних умовах, братні марксистсько-ленінські партії соціалістичних країн тим самим вносять вклад в теорію і практику соціалістичного будівництва на сучасному історичному етапі.

¹ «Правда», 18 липня 1918 р.

² «Про підготовку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Постанова Центрального Комітету КПРС. Політвидав України, К., 1968, стор. 10.

БОРЬБА КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ З БЕЗРОБІТТЯМ У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ (1926—1927 рр.)

Є. В. Федоров

Минуло майже сорок років з того часу, коли робітничий клас в союзі з селянством під керівництвом Комуністичної партії, здійснюючи програму соціалістичного будівництва, назавжди ліквідував у нашій країні одну з найстрашніших виразок капіталізму — безробіття. Ця важка соціально-економічна проблема, ускладнена тривалою війною і розрухою, була розв'язана в історично короткий строк, практично на кінець 1930 р. Проте вона й зараз лишається не розв'язною для капіталізму навіть в економічно розвинутих державах. Не розв'язана вона ще і в країнах, які порівняно недавно скинули ярмо колоніального гніту.

З цього погляду досвід КПРС у ліквідації такого великого соціального лиха трудящих має дуже важливе політичне й економічне значення. Уже в 20-і роки сучасники добре розуміли необхідність наполегливої боротьби з безробіттям. Вони перші прагнули показати, якими шляхами й засобами Комуністична партія і Радянська держава розв'язали це важливе питання.

Наукові праці, що з'явилися в той час, брошури й монографії здебільшого належали співробітникам Народного комісаріату праці, Держплану, ВРНГ СРСР і УРСР¹. Але справжнє вивчення проблеми безробіття почалося тільки після XX з'їзду КПРС. В опублікованих з 1957 р. статтях, монографіях, спеціально присвячених цій проблемі, розглянуто різні сторони діяльності КПРС і Радянської держави для подолання безробіття².

¹ А. Аникст. Как Советская власть борется с безработицей. Изд-во «Вопросы труда», М., 1929; А. Бахутов. Безработица и борьба с ней. Изд-во «Московский рабочий», М.—Л., 1928; Він же. Безработица и пути ее изжития. Госиздат, М.—Л., 1930; Я. Гиндин. Борьба с безработицей и наем рабочей силы. Изд-во «Вопросы труда», М., 1927; А. Исаев. Происхождение и характер безработицы в СССР. Изд-во «Вопросы труда», М., 1926; К. Гулый. Положение труда на Украине. Изд-во «Вопросы труда», М., 1928; М. И. Лацис. Аграрное перенаселение и перспективы борьбы с ним. Госиздат, М.—Л., 1929; А. Лившиц. Трудовые коллективы безработных на Украине. Харьков. Изд-во «Вопросы труда», 1929; Л. Е. Минц. Аграрное перенаселение и рынок труда в СССР. М.—Л., 1929; Е. О. Шатан. Проблема безработицы на Украине. Изд. Госплана, Харьков, 1929.

² М. Довженко. Ликвидация безработицы и осуществление права на труд в СССР. «Научные труды» Московского экономического института, вып. 10, М., 1957; А. С. Сычева. К вопросу о ликвидации безработицы в СССР. «Ученые записки» Московского обл. пед. института, т. 127, вып. 7, М., 1965; А. С. Сычева. Как была ликвидирована безработица в СССР. «Вопросы истории», 1967, № 1; К. И. Суворов. Исторический опыт КПРС по ликвидации безработицы. Изд-во «Мысль», М., 1968, и др.

В українській історичній літературі боротьба з безробіттям висвітлюється тією чи іншою мірою окремими авторами в роботах, присвячених відбудовному періоду й періоду реконструкції народного господарства¹. Однак організаторська діяльність Комуністичної партії України цими авторами як слід не висвітлена, бо це не входило в їх завдання. І тільки у двох невеликих статтях українські історики В. Є. Лобурець та В. М. Довгопол, не претендуючи на повне з'ясування проблеми, досліджують загальний процес боротьби з безробіттям на Україні, показуючи заходи партії та уряду в допомозі безробітним і разом з тим у ліквідації безробіття².

У даній статті автор поставив перед собою завдання висвітлити деякі особливості боротьби з безробіттям, яку проводила Комуністична партія України в початковий період соціалістичної реконструкції народного господарства. Щоб визначити основні напрями цієї боротьби і знайти правильні шляхи розв'язання даної проблеми, треба було з самого початку зробити науковий аналіз головних причин існування цього явища в нашій країні після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Цей аналіз ми знаходимо у працях В. І. Леніна. Виступаючи 23 квітня 1918 р. в Московській Раді робітничих, селянських і солдатських депутатів, В. І. Ленін поряд з таким смертельним ворогом Радянської влади, як дрібнобуржуазна стихія, що дісталась нам від царської Росії, назвав наступаючий голод і масове безробіття³. Ця ж думка підкреслена ним і 22 травня 1918 р. в листі до пітерських робітників «Про голод», де він знову звертає увагу на те, що «Романов і Керенський залишили робітничому класові в спадщину країну, розорену вщент їх грабіжницькою, злочинною і надзвичайно тяжкою війною... безробіття і голод...»⁴.

З усього цього стає очевидним, що головною причиною існування безробіття у нашій країні після перемоги Жовтня була наявність багатокладної економіки. Разом з капіталістичним і дрібнотоварним устроєм нова соціалістична держава успадкувала від старої Росії величезну резервну армію праці, яку створив розвиток капіталізму в країні, особливо в сільському гос-

¹ Г. Д. Диденко. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925). Изд-во АН УССР, К., 1962; А. Б. Слуцкий. Рабочий класс Украины в борьбе за создание фундамента социалистической экономики (1926—1932 гг.). Изд-во АН УССР, К., 1963; К. К. Шиян. Борьба рабочего класса Украины за відбудову промисловості (1921—1925 рр.). Держполітвидав УРСР, К., 1959, та ін.

² В. Є. Лобурець. Боротьба з безробіттям на Україні в 1921—1925 рр. Зб. «Питання історії народів СРСР», вип. 4. Вид-во ХДУ, Харків, 1967; В. М. Довгопол. Ліквідація безробіття—велике завоювання Жовтневої соціалістичної революції. Зб. «Питання історії народів СРСР», вип. 5, Харків, 1968.

³ Див. В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 202.

⁴ Там же, стор. 349.

подарстві. Розвиток капіталізму в сільському господарстві до-революційної Росії супроводився абсолютним зменшенням попиту на робочу силу, тому на селі було постійне велике приховане перенаселення.

В 1910 році В. І. Ленін у роботі «Капіталістичний лад сучасного землеробства» так визначив суть прихованого перенаселення: «... маса сільських «господарів», що мають такі мізерні клатки землі, існувати з яких не можна, які являють собою лише «підсобний промисел», становить в загальному ладі капіталізму частину *резервної армії безробітних*. Це — прихована, за висловом Маркса, форма такої армії... До неї належать і «селяни» або «дрібні господарі», які не можуть існувати з того, що дає їм їх мізерне господарство, які *мусять* добувати собі засоби до життя головним чином роботою по найму»¹.

У 1899 р. в праці «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін відзначав характерну особливість прихованого перенаселення в умовах існування численних феодалських пережитків у сільському господарстві. Він указував на те, що «...безробіття нашого селянства залежить не стільки від капіталізму, скільки від недостатнього розвитку капіталізму»². І там же роз'яснював це становище: «Відробітки затримують розвиток продуктивності праці, затримують розвиток промисловості і землеробства, а значить, і попиту на робочу силу,— і в той же час, прикріплюючи селянина до наділу, вони не забезпечують йому ні роботи в зимовий час, ні можливості існування своїм мізерним землеробством»³.

Аграрні перетворення молодого Радянського держави завдали значного удару аграрному перенаселенню. Радянська влада передала селянству в безплатне користування 150 млн. десятич землі. Негайно і без будь-якого викупу передано було рухомий і нерухомий реманент, а також маєтки поміщиків. Понад 98% усіх оброблюваних земель (до революції 58,5%) перейшло до селян⁴. І все ж, незважаючи на істотні зміни, значна частина селян була малоземельна. Селянам не вистачало тяглової сили, сучасних знарядь праці, добрив, грошей для поліпшення господарства.

Розв'язана імперіалістичними державами і внутрішньою контрреволюцією громадянська війна вимагала напруження всіх людських і матеріальних ресурсів Радянської держави. Для забезпечення Червоної Армії інтенсивно трудився тил республіки. Безробіття в країні по суті зникло. Навпаки, щоб витримати цю

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 16, стор. 386.

² В. І. Ленін. Твори, т. 3, стор. 273.

³ Там же, стор. 273—274.

⁴ История КПСС, т. 3, кн. 2. Изд-во политической литературы. М., 1968, стор. 41.

битву, врятувати завоювання революції, Радянська держава пішла по шляху мілітаризації праці. Це був вимушений захід.

Відстоявши завоювання Жовтня, країна приступила до мирної праці. Нова економічна політика, яку запровадила Радянська держава, керуючись рішеннями X з'їзду партії, поряд з іншими змінами в господарській діяльності продикувала перехід від трудової повинності і трудових армій до вільного найму робочої сили. Демобілізація армії, скорочення державного апарату, закриття ряду великих нерентабельних підприємств знову поставили перед партією проблему безробіття. Зруйноване імперіалістичною і громадянською війнами народне господарство не забезпечувало застосування звільненої армії праці. У найскрутніше становище потрапив робітничий клас. Так, на Україні до початку 1921 р. тільки на підприємствах великої і середньої промисловості, підпорядкованій фабричному й гірничому наглядові, кількість робітників скоротилася з 495 до 280 тисяч¹.

Не маючи роботи й засобів до існування, частина робітників ішла з міста на село, інші займалися виробництвом речей домашнього вжитку для продажу їх на ринку. Процес розпилення робітничого класу загрожував йому втратою політичної влади.

Завдання відбудови зруйнованих війнами продуктивних сил країни пов'язувалося з процесом стягування, оновлення і консолідації робітничого класу. Велике значення для цього процесу мав ухвалений 3 березня 1922 р. ВЦВК декрет «Про порядок найму робітників та службовців». Згідно з декретом набір робочої сили провадився лише через органи праці, тобто Радянська держава взяла під свій контроль регулювання і організацію праці.

Метод добровільного найму робочої сили прискорив процес збирання робітничого класу для відбудови промисловості. Стан і характер безробіття в цей період повністю відбиває безперервний приплив кваліфікованих робітників у промисловість. На Україні тільки за 1923—1924 рр. одержали роботу понад 300 тис. промислових робітників². До кінця відбудовного періоду робітничий клас України був зібраний і оновлений на 90%³. Характерно, що в цей період допомога безробітним була спрямована на сприяння процесу збирання і консолідації робітничого класу. Наприклад, з кінця 1922 р. Народний комісаріат праці УРСР у плані організації заходів по боротьбі з безробіттям почав створювати виробничі і трудові колективи. Головне завдання їх полягало у збереженні робітників застійних професій тих галузей промисловості, які недосить інтенсивно розвивалися, від де-

¹ Історія робітничого класу Української РСР, т. 2. Вид-во «Наукова думка», К., 1967, стор. 100.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 2, од. зб. 627, арк. 14.

³ Історія робітничого класу Української РСР, т. 2, стор. 105.

кваліфікації. Трудомістки колективи створювалися для надання трудової допомоги некваліфікованим безробітним. Процент виробничих колективів на Україні був дуже високий. До кінця 1925 р. було створено 822 колективи, в яких працювало 23 463 робітники¹. З усієї цієї кількості близько 80% безробітних, зайнятих у колективах, належало до кваліфікованих професій.

Відбудовуване народне господарство швидко втягувало нові й нові кадри найманих робітників. IX з'їзд КП(б)У, який відбувся в грудні 1925 р., зазначав, що на цьому етапі ліквідація резервної армії праці провадилася в основному шляхом вбирання зростаючою промисловістю нових робітничих кадрів². Проте, як говорилося в резолюції з'їзду, поряд із зростанням зайнятості населення швидко зростала і кількість вільних робочих рук.

Слід зазначити, що до кінця відбудовного періоду чітко визначалася і характерна риса нашого безробіття, яка відрізняла його від безробіття в капіталістичних країнах. М. І. Калінін у доповіді ЦК ВКП(б) на IX з'їзді КП(б)У 6 грудня 1925 р. підкреслював: «Наше безробіття — це не безробіття західноєвропейське, не схоже на безробіття, скажімо, в Англії. Якщо в Англії втягнуто 100 чол. у виробництво, то й кількість безробітних зменшиться також на 100 чоловік»³.

Відмінною ж рисою міського безробіття в СРСР було те, що зростання його відбувалося на фоні зростання чисельності робітничого класу і поліпшення його матеріального становища. За підрахунками Г. Д. Діденка, на Україні тільки за 1922—1923 рр. кількість робітників, зайнятих у виробництві, збільшилась на 108,3%, а число безробітних зросло за той же період на 118%⁴. При цьому, починаючи з кінця 1923 р., намітилась тенденція, яка стала центральною для періоду реконструкції народного господарства: подача на ринок праці некваліфікованої робочої сили. В 1924 р. на Україні було зареєстровано 115 тис. таких робітників⁵.

Отже, до кінця відбудовного періоду питання про трудовлаштування кваліфікованої робочої сили в основному було розв'язане. IX з'їзд КП(б)У в резолюції «Про роботу профспілок», відзначаючи цей факт, навіть загострив увагу на тому, що промисловість уже відчуває недостачу кваліфікованої робочої сили⁶. Аналіз складу безробітних, які були на обліку бірж праці України, показав, що на 1 листопада 1925 р. на 42 біржах праці

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 2, од. зб. 21, арк. 5.

² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. Держполітвидав УРСР, К., 1958, стор. 276.

³ IX съезд КП(б)У. Бюллетень № 1, Харьков, 1925, стор. 20.

⁴ Г. Д. Диденко. Рабочий класс Украины в годы восстановления народного хозяйства, стор. 279.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 2, од. зб. 627, арк. 14.

⁶ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, стор. 290—291.

лічилося 169,2 тис. чоловік, в тому числі: кваліфікованих—19,1%, некваліфікованих—62,4%, малокваліфікованих—18,5%¹. Звіти окружних інспектур праці говорили про недостачу на початок 1926 р. робітників здебільшого промислових і будівельних спеціальностей. Наприклад, такий промислово розвинутий округ, як Артемівський, повідомляв НКП УРСР про гостру недостачу ливарників, формувальників, прокатників, бетонників, мулярів і столярів².

Отже, якщо у відбудовний період народного господарства кваліфіковану робочу силу поставляли кадри безробітних, то вже на початку періоду реконструкції перед партією і урядом України постало завдання готувати кваліфіковану робочу силу для забезпечення безперервної роботи все зростаючої соціалістичної промисловості. Крім того, реконструкція народного господарства здійснювалась на новій технічній основі, а це вимагало підготовки спеціалістів високої кваліфікації. Підготовка й перепідготовка безробітних для роботи в народному господарстві стала однією з форм скорочення резервної армії праці в цей період. Відбудова народного господарства і одночасне зростання числа безробітних поставили перед Комуністичною партією України питання про джерела безробіття.

В 1925 р. квітневий пленум ЦК РКП(б) в резолюції «Чергові завдання економічної політики партії в зв'язку з господарськими потребами села», відзначаючи причини зростання безробіття в країні, вказував на «...наявність значної кількості вільних робочих сил на селі, які не поглинаються розвитком сільського господарства і промисловістю...»³. На IX з'їзді КП(б)У М. І. Калінін так сформулював це становище: «Серед нашого селянства, в тому числі і українського, є величезний резерв запасної робочої сили, яка не може застосувати свою працю на селі»⁴. Тут же він підкреслив і своєрідне становище цієї частини резервної армії праці, яка офіційно вважалася безробітною тільки тому, що ще «... міське життя тяжке, що в місті зараз ще не можна одержати легкого місця»⁵.

X Всеукраїнський з'їзд Рад у 1927 р. конкретно вказав на Лисостепову Україну і особливо Правобережжя, як «...райони великої кількості вільних робочих рук, що не зовсім використовуються у сільському господарстві»⁶. «На Правобережжі є десятки і сотні таких господарств,— говорив у доповіді на IX Всеукраїнському з'їзді Рад Г. І. Петровський,— які мають на душу

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 2, од. зб. 683, арк. 17.

² Там же, од. зб. 36, арк. 51.

³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, вид. 7, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 113.

⁴ IX съезд КП(б)У. Бюллетень № 1, Харків, 1925, стор. 20.

⁵ Там же.

⁶ X Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів. Бюллетень № 14. Харків, 1927, стор. 20.

населення наділи по 0,4 і 0,35 десятини». З'їзд визнав, що сільська біднота на Україні становить більше половини всіх селян¹. Таким чином, на початок періоду реконструкції чітко визначився аграрний характер безробіття в СРСР. Відбудована промисловість не могла ввібрати всю надлишкову армію праці.

Далеко не повне уявлення про розміри аграрного перенаселення дає статистика відходу селян на заробітки. Основними районами відходу, як і в дореволюційний час, були найбільш аграрно перенаселені райони із слабо розвинутим сільським господарством. Усього по СРСР в 1923/24 р. пішло з сіл у пошуках роботи 1672 тис. чоловік. До 1925/26 р. ця кількість зросла майже вдвоє, налічуючи 3285 тис. чоловік². В загальному числі осіб, що йшли на заробітки, кількість селян УРСР в 1923/24 р. становила 9%, а в 1925/26 р. — 14,5%³. З понад трьохмільйонної кількості по СРСР в 1925/26 р. третина знаходила роботу в сільському господарстві, на заготівлі і сплаві лісу, а також на торфорозробках, решта — дві третини — направлялась у міста. З цієї маси 650—700 тис. чол. щорічно осідали у великих промислових центрах, збільшуючи ряди міського безробіття⁴.

Комуністична партія і уряд УРСР пов'язували остаточну ліквідацію безробіття з індустріалізацією країни і колективізацією сільського господарства. Початок соціалістичної індустріалізації збільшив лави робітничого класу. Кадри для промисловості черпалися з числа безробітних. Соціалістичне перетворення сільського господарства повинно було забезпечити мільйонам селян постійну роботу і тим самим різко скоротити аграрне перенаселення. Але масова колективізація ще не була підготовлена всім ходом соціально-економічного розвитку країни, а трудящим треба було забезпечити право на працю. Тому Комуністична партія України вжила ряд заходів, направлених на пом'якшення безробіття.

Одним із таких заходів було збільшення асигнувань на матеріальну і трудову допомогу безробітним. Якщо в 1924/25 р. на різні види допомоги безробітним витрачалось 4600 тис. крб., то в 1925/26 р. ця сума зросла до 6 373 762 крб., тобто на 38,5%⁵. Різко збільшувалося державне асигнування на підготовку кваліфікованих робітників із складу безробітних, більшість

¹ IX Всеукраїнський з'їзд Рад. Стенографічний звіт. Харків, 1925, стор. 197.

² «Вопросы труда», 1928, № 2, стор. 45.

³ И. Т. Ф о м и н, Н. К. Ш о с т и н, Н. Ф. А р и с т о в. Сезонный рынок труда и его регулирование. М., 1928, стор. 12.

⁴ Б. М а р к у с. Основные вопросы труда в пятилетке. М.—Л., 1929, стор. 18.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2623, оп. 2, од. зб. 28, арк. 17, 40.

яких не мала кваліфікації. У тих місцях, де був особливо великий відхід сільського населення на заробітки, органам праці пропонувалося влаштувати громадські роботи.

Для зменшення аграрного перенаселення ІХ з'їзд КП(б)У визнав за необхідне взяти курс на інтенсифікацію сільського господарства. Голова РНК УРСР В. Я. Чубар у доповіді на з'їзді назвав це основним напрямком ліквідації безробіття¹. Посів трудомістких культур різко збільшував зайнятість селян і прибутковість сільського господарства. Наприклад, якщо в Лісостеповій Україні на обробіток десятини жита в середньому витрачалось 35 людино-днів, то на обробіток картоплі — 78, цукрових буряків — 109, махорки — 179 людино-днів².

ІХ з'їзд підкреслив також, що інтенсифікація сільського господарства сприяє залученню бідноти до кооперації. Так, до кінця 1925 р. посіви цукрових буряків на Україні було відновлено на 60%, внаслідок чого число кооперованих дворів зросло до 425 тисяч. При повному відновленні цукрової промисловості процес кооперування охопив близько мільйона дворів³. Отже, інтенсифікація сільського господарства мала не тільки економічне, а й політичне значення. Підвищення товарності сільськогосподарської продукції вимагало розширення промисловості для її переробки. Тому квітневий (1925 р.) Пленум ЦК ВКП(б) ухвалив прискорити відбудову старих і будівництво нових заводів для переробки цукрових буряків, картоплі, олійних та інших культур⁴.

Не менш важливим фактором, який сприяв скороченню аграрного перенаселення, було переселення в інші райони. Наприклад, у Катеринославській і Херсонській губерніях 2 млн. десятин землі були резервним фондом, куди намічалось переселити селян з Правобережжя⁵. Але цієї кількості землі не вистачало для задоволення потреб селянства України. Тому ІХ Всеукраїнський з'їзд Рад поставив перед РНК СРСР питання про переселення в Сибір і Поволжя. Одночасно було запропоновано створити фонди допомоги переселенцям, в першу чергу сільській бідноті⁶.

Таким чином, накреслений Комуністичною партією і урядом України на початку реконструктивного періоду комплекс основних заходів боротьби з безробіттям повинен був зменшити число безробітних. Зростання соціалістичної промисловості вимагало нових кадрів працівників. Підготовка кваліфікованих робітників із складу безробітних стала в цей період важливим елементом ліквідації резервної армії праці. Інтенсифікація сільського

¹ ІХ съезд КП(б)У. Бюллетень № 6. Харьков, 1925, стор. 65.

² X Всеукраїнський з'їзд Рад. Бюлетень № 6. Харків, 1927, стор. 34.

³ ІХ съезд КП(б)У. Бюллетень № 2, Харьков, 1925, стор. 16.

⁴ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 117.

⁵ ІХ Всеукраїнський з'їзд Рад. Харків, 1925, стор. 198.

⁶ Там же.

господарства, підвищення товарності його продукції, відбудова й розширення підприємств переробної промисловості, а також переселення значно скорочували аграрне перенаселення в українському селі.

Здійснені в цей період під керівництвом Комуністичної партії України заходи підготували базу для повної ліквідації безробіття — соціального лиха трудащих.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАРТІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ПО ВИСУВАННЮ ПЕРЕДОВИХ РОБІТНИКІВ НА АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕХНІЧНУ РОБОТУ У ПРОМИСЛОВІСТІ І ПІДВИЩЕННЮ ЇХ КВАЛІФІКАЦІЇ (1926—1929 рр.)

В. М. Рєпко

В період побудови соціалізму Комуністична партія і Радянський уряд приділяли багато уваги забезпеченню народного господарства країни керівними кадрами. Важливе господарське й політичне значення мало висування на керівні посади передових, талановитих, глибоко відданих справі комунізму робітників і селян. Залучення їх до управління виробництвом проводилось відразу ж після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Цьому, зокрема, сприяв ленінський декрет про робітничий контроль. В. І. Ленін на III Всеросійському з'їзді Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, який відбувся в січні 1918 р., підкреслював, що для партії «організаційним завданням і буде завдання виділення з народних мас керівників та організаторів»¹.

Партійні, радянські й господарські органи, профспілки та комсомол, добираючи й висуваючи робітників і селян на керівну роботу, виконували вказівки В. І. Леніна, який вимагав «...якомога обережніше і терпеливіше випробовувати і розпізнавати справжніх організаторів, людей з тверезим розумом і з практичною кмітливістю, людей, які поєднують відданість соціалізму з умінням без шуму (і всупереч метушні і шуму) налагоджувати міцну і дружну спільну роботу великої кількості людей в рамках радянської організації. Тільки таких людей, після десятиразового випробування, треба, посуваючи їх від простіших завдань до трудніших, висувати на відповідальні пости керівників народної праці, керівників управління»².

Висування робітників на керівну господарську й адміністративно-технічну роботу в перші роки будівництва соціалізму на-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 420.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 228.

бувало великого значення. Особливо важливу роль відіграв цей захід у період переходу до соціалістичної індустріалізації країни, коли грандіозні завдання побудови соціалізму вимагали забезпечення промисловості керівними кадрами відданих партії і народу працівників.

Виходячи з лєнінських настанов, Комуністична партія приділяла серйозну увагу добору й висуванню передових робітників як у партійні й радянські органи, так і на керівні посади в народному господарстві. 15-а конференція ВКП(б) вважала, що неухильне й енергійне висування робітників на господарські пости є однією з необхідних передумов залучення «...всього робітничого класу до справи організації виробництва...»¹, сприяє успіху соціалістичного будівництва. Комуністична партія України, з метою налагодження ще тіснішого зв'язку робітників з життям підприємств, вимагала від місцевих партійних організацій «...широко практикувати висування здібних робітників на керівну роботу в межах підприємства»².

Необхідність висування передових, грамотних робітників на адміністративно-технічні посади зумовлювалась тим, що в народному господарстві УРСР, як і всієї країни, відчувалась гостра недостача інженерно-технічних кадрів, а більшість технічних працівників були представниками старої інтелігенції. В кінці 1925 р. Вища рада народного господарства УРСР відзначала, що хімічна промисловість України, яка виробляла більше половини всієї хімічної продукції Радянського Союзу, не була ще належним чином забезпечена технічними кадрами. Так, у тресті «Укрхімвугілля» на 6000 робітників було лише 55 техніків, тобто менше 1%, тоді як у промислово розвинутих країнах Західної Європи це співвідношення становило 3%³. Особливо велика потреба в інженерно-технічних кадрах виникла у зв'язку з виконанням республікою першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства. Друга конференція КП(б)У констатувала, що на даній стадії реалізації п'ятирічного плану потрібно було приблизно 16 000 інженерно-технічних працівників⁴, а втузи й індустріальні технікуми України випускали щороку трохи більше двох тисяч спеціалістів.

Партійні, профспілкові й господарські органи республіки, керуючись настановами ВКП(б) та КП(б)У, провели велику роботу по висуванню, навчанню і вихованню активних трудівників радянського суспільства. Місцеві партійні органи систематично обго-

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II. Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 298.

² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. Держполітвидав УРСР, К., 1958, стор. 299.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 10, спр. 2147, арк. 257, 260.

⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, стор. 454.

ворювали ці питання, накресливали нові завдання. Так, бюро Червонозаводського райкому партії м. Харкова в 1926 р. двічі розглядало питання про висування працівників на підприємствах і в установах району.

При Червонозаводському райкомі партії в 1925 р. було створено комісію з семи чоловік, яка вивчала методи підготовки до висування підібраних товаришів на партійну, радянську, господарську, профспілкову й кооперативну роботу, якісний і кількісний склад висуванців тощо. Про свою роботу комісія звітувала перед райпарткомом і накреслені нею заходи затверджувались на бюро райкому¹. У червні 1926 р. бюро Червонозаводського райпарткому, проаналізувавши проведену в районі роботу по висуванню робітників на керівні посади, запропонувало посилити участь партійних осередків у цій справі, старанно підготовляти підібраних трудівників відповідно до їх здібностей і схильностей, а також посилити увагу до висування безпартійних активістів та жінок².

Важливу роль у доборі, висуванні й підготовці передових робітників відігравали профспілкові організації. 15-а конференція ВКП(б), визнавши увагу профспілок до висування явно недостатньою, зажадала, щоб вони посилили свою роботу по висуванні робітників та робітниць на різні господарські посади, і зобов'язала партійні організації «безумовно підтримувати всі ділові пропозиції і кандидатури, які висуваються профспілками на різні господарські пости»³. Комуністична партія України також підкресливала, що «вся справа висування робітників повинна проходити через профспілки при підтримці парторганів»⁴.

Профспілкові організації разом з адміністрацією підприємств добирали кандидатури найбільш здатних як у діловому, так і в політичному відношенні робітників і після відповідної підготовки висували їх на різні керівні посади. Тільки по Червонозаводському району м. Харкова з січня 1925 р. по квітень 1926 р. було висунуто на керівну роботу 182 чол., з них 160 робітників, в тому числі 133 — від верстата. З усіх висуванців на керівну роботу в межах підприємств було висунуто 137 чол.⁵.

Більшість висуванців були комуністи з великим виробничим стажем, але в основному з нижчою освітою. Так, згідно з даними 11 виробничих і 2 радянських партосередків того ж Червонозаводського району м. Харкова за півтора року (1926—1927)

¹ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 45, оп. 1, спр. 22, арк. 5.

² Там же, спр. 42, арк. 28.

³ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 298.

⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, стор. 342.

⁵ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 45, оп. 1, спр. 42, арк. 27, 28.

було висунуто 133 чол., з них членів партії 76,7%, комсомольців — 2,25%. Більше половини комуністів мали партійний стаж до трьох років. З усіх висуваних 91,7% мали нижчу освіту¹.

Однією з форм підготовчої роботи по висуванню передових робітників на керівні посади були виробничі комісії, наради та конференції на підприємствах. Комуністична партія вважала, що «найкращою формою залучення широких робітничих мас у справу практичного будівництва радянського господарства... висування і виховання нових кадрів господарників і адміністраторів з робітників є виробничі наради при фабриках, заводах та інших великих підприємствах і господарствах»².

Бюро Харківського окружного комітету партії в липні 1926 р., аналізуючи роботу виробничих комісій і нарад, підкреслювало, що їх треба всебічно використати з метою виявлення найактивніших робітників на практичній роботі у виробничих комісіях, для висування їх на адміністративно-господарську роботу³.

На металургійному заводі у Сталіно (тепер Донецьк) на виробничих нарадах порушувалось питання про недостачу технічного персоналу. Було висунуто 35 чол. практикантами для підготовки техперсоналу. З усіх висуваних шість чоловік стали працювати помічниками начальників цехів, два — змінними інженерами, дев'ять — майстрами і т. д. Тільки декілька чоловік виявились нездатними до адміністративно-технічної роботи⁴.

Але на ряді підприємств виробничі наради не використовували своїх можливостей добору активних і здібних робітників для висування на керівну роботу. Червонозаводський райком партії м. Харкова в лютому 1927 р., підбиваючи підсумки обстеження роботи виробничих нарад, відзначив, що на деяких підприємствах наради зовсім не обговорювали питання про добір і висування рядових робітників на адміністративно-господарську роботу. Райком партії вимагав, крім виробничих питань, ввести в систему роботи нарад «підготовку рядових робітників для висування на адміністративно-господарську роботу»⁵.

Одним із недоліків у висуванні працівників промисловості на керівні посади була відсутність плановості, оскільки ряд окрпарткомів і нижчих партійних організацій не розглядали цю справу як частину своєї повсякденної роботи. Це, зокрема, відзначила Центральна контрольна комісія КП(б)У, обстеживши Червоночечелівський райком партії м. Дніпропетровська. Комісія констатувала відсутність плановості й системи у висуванні

¹ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 45, оп. 1, спр. 59, арк. 93, 94.

² КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 205—206.

³ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 5, оп. 1, спр. 8, арк. 202.

⁴ «Известия ЦК КП(б)У», 1926, № 1, стор. 19.

⁵ Партархів Харківського обкому КП України, ф. 45, оп. 1, спр. 68, арк. 15.

робітників на керівні посади. Висування часто проводила адміністрація підприємства, інколи навіть без відома партійних організацій¹.

Керівництво висуванцями з боку партійних організацій здійснювалось шляхом індивідуальної і групової роботи, вислуховання звітів висуванців на зборах і бюро партосередків, проведення нарад. Так, у Червонозаводському районі м. Харкова з кінця 1924 по квітень 1926 р. було проведено з висуванцями кілька нарад². У Сталіно нарада з висуванцями, підсумувавши роботу, визнала, що «...висунуті робітники як на господарську, так і адміністративно-технічну роботу цілком себе виправдали і відповідають своєму призначенню»³. Нарада відзначила, що висуванці повинні мати найтісніший зв'язок з заводоуправлінням і періодично інформувати його про стан роботи в цехах.

Важливе значення для ліквідації недоліків і поліпшення роботи по висуванню мала постанова ЦК ВКП(б) від 7 березня 1927 р., в якій було визначено основні принципи висування робітників на керівні посади. Головна роль у висуванні робітників відводилась профспілкам, а за партійними органами залишалось загальне керівництво. Висування слід було проводити, як правило, на загальних зборах робітників. Профспілки разом з парторганізаціями повинні були, враховуючи нахили і здібності висуванців, заздалегідь підбирати посади для них, створювати резерви висуванців, стежити за дальшим їх зростанням, підвищенням кваліфікації тощо⁴.

Секретаріат ЦК КП(б)У цього ж року на основі обстеження у своїй постанові дав аналіз всієї роботи по висуванству в республіці. У постанові говорилось про відсутність плановості, недостатню участь профспілок у висуванні робітників, про зниження уваги партійних і профспілкових організацій до цього питання. Секретаріат ЦК КП(б)У запропонував «висування робітників і селян... ввести в плани роботи низових партійних і профспілкових організацій... відводячи головну і вирішальну увагу цій роботі профспілкам, забезпечивши загальне керівництво і ув'язку їх роботи по висуванню з партійними органами»⁵.

Ще більшої ваги набувало висування робітників на керівні посади у зв'язку з шахтинською контрреволюційною діяльністю старих спеціалістів. Квітневий (1928 р.) об'єднаний Пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), підкреслюючи важливість забезпечення промисловості новими кадрами спеціалістів, вимагав «посилити ініціа-

¹ «Известия ЦК КП(б)У», 1926, № 8—10, стор. 15.

² Партархів Харківського обкому КП України, ф. 45, оп. 1, спр. 42, арк. 27.

³ «Известия ЦК КП(б)У», 1926, № 2, стор. 35.

⁴ Висування робітників і селян в держпарат у постановах ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. Вид-во «Пролетарий», Харків, 1929, стор. 5—14.

⁵ Бюллетень Одесского окружного комитета КП(б)У, 1927, № 9, стор. 3—4.

тиву професійних і партійних організацій у справі висування робітників на адміністративно-технічну роботу»¹.

Виконуючи постанови керівних органів партії, місцеві партійні організації разом з профспілками розгорнули ще ширше роботу по висуванню робітників. Так, якщо у другій половині 1927 р. 28 підприємств Харкова висунули на керівну роботу тільки 58 чол., то в першій половині 1928 р. — 140 чол., а з серпня до жовтня того ж року на 30 підприємствах було висунуто 184 чол., з них 66% комуністів². На початку 1930 р. у промисловості республіки працювало з нижчою освітою 1928 інженерів-практиків, 5376 техніків-практиків, 7589 чол. молодшого технічного персоналу³. Значні досягнення у висуванні робітників на керівні посади були результатом посилення уваги партійних і профспілкових організацій до цього питання.

Керівники-висуванці з робітників і селян правильно здійснювали політичну лінію у своїй роботі. Але, не маючи відповідної технічної підготовки, вони ще не могли як слід вникати у складні питання виробництва, тому підвищення їх кваліфікації було важливим завданням. Партійні, професійні, господарські та інші органи організовували для них курси, семінари, спеціальні школи тощо. Перша Всеукраїнська конференція КП(б)У відзначила, що «в світлі сучасних завдань розвитку індустріалізації та реконструкції господарства роль господарських кадрів набирає особливо важливого значення. Відповідна підготовка цих командних кадрів господарників для всіх галузей господарської роботи повинна бути основним завданням партії, профспілок, радянських і господарських органів на найближчий період»⁴.

При ВРНГ УРСР для висуванців було організовано вищі курси, до завдань яких входило розширення кругозору робітників-адміністраторів в економічних, фінансових і правових питаннях, теоретична і практична підготовка в управлінській справі на основі наукової організації праці. На курси приймали за розверсткою ВРНГ голів і членів правлінь трестів, директорів заводів, їх заступників і помічників, колишніх робітників з виробничим стажем не менше шести і адміністративним стажем не менше двох років. У 1925/26 році на курсах перепідготовки керівників по другому набору навчалось 27 чол., а по третьому набору — 36 чоловік. Всі курсанти були членами партії, за соціальним станом — робітники⁵. У вересні 1929 р. на базі цих курсів було створено Промакадемію.

¹ КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, стор. 471.

² Партархів Харківського обкому КП України, ф. 5, оп. 1, спр. 23, арк. 437, 438.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 175, оп. 1, спр. 14, арк. 81.

⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій, стор. 333.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 10, спр. 2040, арк. 181.

У Києві курси підвищення кваліфікації керівних працівників підприємств почали працювати з січня 1925 р. У травні 1926 р. їх закінчили 30 чоловік. Це були директори підприємств, їх заступники, майстри і робітники-висуванці, яких окружний комітет партії взяв на окремий облік для використання на керівній роботі на підприємствах. У 1926 р. на курси було прийнято 60 чол., в тому числі 28 директорів підприємств, начальників цехів, їх заступників: з заводу «Ленінська кузня» — 2 чол., «Арсеналу» — 3 та з інших підприємств¹.

Місцеві партійні організації приділяли багато уваги курсам та школам висуванців, допомагали в їх роботі, піклувалися про слухачів. У липні 1929 р. бюро Харківського окружного комітету партії у своїй постанові відзначило, що навчання на курсах є основним громадським дорученням висуванців і звільняє їх від громадської роботи на підприємствах. Пропонувалось також звільнити слухачів курсів від відряджень. Бюро визнало за доцільне організувати дві вечірні групи для висуванців-резервістів².

Для більш систематичної планової та учбово-методичної роботи по підготовці адміністративно-технічних кадрів промисловості у січні 1928 р. при ВРНГ УРСР в Харкові було організовано Український філіал Центрального інституту підвищення кваліфікації (ЦІПК) з відділами в Києві, Одесі, Сталіно і Дніпропетровську. З січня 1928 до жовтня 1930 р. в ЦІПК підвищили свою кваліфікацію 3458 слухачів різних спеціальностей і галузей промисловості³.

Проводячи організаційну роботу по підвищенню кваліфікації висуванців, партійні організації багато уваги приділяли їх ідейно-політичному вихованню. Одні з них вивчали марксистсько-ленінську теорію на курсах, інші підвищували свій теоретичний рівень в широко розгорнутій мережі партійно-політичної освіти.

Таким чином, у перші роки соціалістичної індустріалізації країни партійні організації УРСР провели велику роботу по добору, висуванню і підготовці передових робітників промисловості на керівні посади. Це поліпшувало соціальний склад адміністративно-технічних керівників у промисловості республіки. В 1930 р. прошарок робітників серед керівників і спеціалістів промисловості України становив 38,6%, а в 1933 р. — 58%⁴. Висуванство було одним із шляхів формування нової технічної інтелігенції, поповнення її кадрів у народному господарстві.

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 34, оп. 10, спр. 2148, арк. 216, 218.

² Партархів Харківського обкому КП України, ф. 5, оп. 1, спр. 34, арк. 367, 368.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 175, оп. 1, од. зб. 30, арк. 9.

⁴ Народне господарство УРСР. Статистичний довідник. К., 1935, стор. 486.